

van írva, az — fájdalom — nem létezik a külföld számára, ha csak nem szerencsés valaki tolmácsra, fordítóra tenni szert.

Tainenel, Tennysonnel, Emersonnel, Ruskinnel, Ibsennel foglalt koznak a többi, kisebb nagyobb cikkek, melyek mellett egy zenészei-tárgyút is találunk s találjuk még a Tragodiáról szóló Kisfaludy-Társaságbeli székfoglalót.

Az előbbi, mely Wagner operáit tárgyalja és mint e közlemények legtöbbje, szintén a Budapesti Szemlében jelent meg, egyedül képviseli azt a Péterfyt, ki egykor másfél évig a Pester Llyodnak zenekritikusa volt s kiválón értette, szenvedélyesen szerette a zenét.

Az utóbbi igen értékes, komoly munka. De minden bece sem feledtetheti velünk azt a *Tragikumról* szóló tanulmányt, melyet Péterfy Beöthy könyve alkalmából írt a Budapesti Szemlének, de mely csak tavaly-előtt látott napvilágot egy azóta megszűnt folyóiratban. Ehhez foghatón tündöklő, mélyen járó és élesen elemző dolgot keveset produkált szerzőnk. Éppen azért sajnáljuk elmaradását e gyűjteményből, melybe ezen fölül az *Egyéttértésben* évek során át közölt színi tárczáknak is legalább egy része, megérdemelte volna, hogy felvételük s a feledéstől megmentessék.

Legjobban mégis azt sajnáljuk, hogy e gyűjteményben az író mellett semmivel sincs képviselve az ember, az elragadón szeretetre méltó jó barát, a levélíró Péterfy, a maga végtelen kedvességével, gyöngéd lelkével, játszín ötletes s néha pajkos humorával, a természet és művészet szépségeinek imádásától ihletődött képzeletével, gazdag szellemkincseinek tüneményes meg-megnyilatkozásaival, szóval egész egyéniségének azzal az ellenállhatatlan varázsával, a melynek emléke átlengi a Patthy és Riedl, Lederer és Angyal által róla írt szebbnél-szebb tanulmányokat, s a mely miatt elhúnyta örökké sajjó seb marad azok szívében, kikhez ő közelebb állt.

Azt hisszük, egy harmadik kötetre elég érdemes anyagot szolgáltatna mindez, sok más oly dolgozattal együtt, melyeket a két kötetes gyűjtemény bevezetése sem sorol fel teljesen. *Dr. Haraszi Gyula.*

Rein, Grundriss der Ethik.

Osterwick (Zickfeldt A. V.) 1902. 292 lap. Ára 3 márka.

Örvendetes, hogy legújabbán az ethikai problémák felé fordul a bölcséleti buzgalom Németországban. A sociális kérdés a maga számos feladataival szerzett oly normatív tekintélyt az ethikának napjainkban.

Szerző „a nagy és alapvető erkölcsi elvekkel“ akarja megismerni az olvasót, a melyek erkölcsi „akarat elhatározásának és cselekvőségének forrásai“ minden ténykedésében, mindemellett úgy állítja oda az elveket, hogy azokból a paedagogia is meríthesse a maga irányeszméit. Így találkozik „az idealis ethika a paedagogikával“.

A mű egy bevezető, történeti és rendszeres részből áll.

A bevezetésben (1—38. l.) közelebbről az ethika feladatával és bölseleti állásával, nemkülönbben annak korunkra vonatkozó egyetlen jelentőségével foglalkozik behatóbban.

Az ethika, mint a gyakorlati bölselet egyik ága az erkölcsiség sajátos lényegéről szóló tudomány, mely mint olyan, a személyes szellemi élet sajátos értékét van hivatva meghatározni, s mely közeli viszonyban van a metaphysikával, a logikával, a psychológiával, a paedagogikával s a theológiával. A paedagogia számára az ethika állítja fel a nevelés-oktatás útján elérendő czélt és ideált.

Az ethikának normatív jelentősége van a tudomány és az élet szempontjából egyaránt. Socrates óta az ember legméltóbb tárgya a bölseledésnek s annak legfőbb értékeit épen az ethika határozza. Azért van oly előkelő helye a bölselet történetében, p. o. Socratesnél, Platonnál, a stoikusoknál, Spinozánál, Kantnál és Herbartnál. Korunkban — mint szerző helyesen mondja — a sociális probléma még növelte annak jelentőségét, mivel *Ziegler* szerint „a socialis kérdés lényegileg véve erkölcsi kérdés“. A morális problémát ma már nem nélkülözhetjük a sociális kérdés egyetlen ágában sem. Új czélokat kell kitzűnünk a népéletnek. Így vallási téren szükségünk van ma „az egyházközségi élet újjáalakítására az egyetemes papság s a korlátlan lelkiismereti szabadság eszméje alapján“, a socialis téren „a kiegyenlítő igazságságra a társadalom minden rétegeiben“, s politikai téren „a nép részvételére a nagy kulturfeladatok megoldásában“. Azért van az, hogy napjainkban nem csupán bölseledők, hanem theologusok, paedagogusok, jogászok, nemzetgazdászok és anthropologusok is foglalkoznak az ethikai problémákkal. Példa rá *Hilty* „Glück“ cz. műve s *Paulsen* „ethikai rendszere“.

Az ethikának azt az előkelő állását és centrális jelentőségét annak története is igazolja, s itt, a mű I. vagy történeti részében közelebbről eudämonismus, az evolutionismus s a moralismus ethikájával foglalkozik behatóbban. Az elsőnek főczélja örömméret („Lust“), a másodiké a kultura s a harmadiké az emberszeretet. E résznél főleg *Baumann*, *Jodl*, *Paulsen* és *Herrmann* művei nyomán halad a szerző.

Az eudämonismus főbb képviselői az ethikában Aristippos, Epicurus, Helvetius, Mill St., Bentham és Gízycski. Az öröm maximuma s a fájdalom minimuma határozza meg itt az akarat elhatározás irányát. Az eudämonismus morálprincipiuma merőben egoista, s a kellemessel és haszonnal azonosul. Mint ilyet támadta meg már Platon és Aristoteles.

A kultura fejlesztését czélzó evolutionismus főbb képviselői Aristoteles, a római világalom, a francia felvilágosodás, Anglia és Németországban, Fichte, Schelling és Hegel. Ez a kulturkép különféle kép alakul. Így Aristoteles a tudományos kulturára, Róma világalomra, a francziák socialis reformokra, Anglia világherkeskedelemre s a néme-

tek technikai, aesthetikai és intellectuális kulturára törekedtek. Az evolutionismus, mint a kultura haladásának elmélete, az erkölcsi érzület s az erkölcsi cselekedet sajátos értékét és jelentőségét szabja meg.

Ez érzületre fekteti a fősúlyt a moralismus, a mi épen a keresztyénség altruistikus tana. A szeretet a valóban fentartó, egyesítő és fölépítő erő, a melynek mögötte van a tudomány és a művészet. Sőt az emberszeretet az istenszeretet normája és próbaköve. Azért mondotta Goethe a keresztyénségről, hogy „azon a sülyedő és szenvedő emberiség mindenkor felküzdötte magát, s ebbeli fenséges hatásában messze föltötte áll minden philosophiának s nincs szüksége annak támaszára. Bármennyire is haladjon a szellemi kultura s táguljon az emberi szellem, a keresztyénség magasztos fenségét és erkölcsi kulturáját nem fogja meghaladni soha sem. Mihelyt Krisztus szeretetét valaki megértette s átélte, nagynak és szabadnak érzi magát. Krisztus az erkölcsiiség legfőbb elvének isteni kinyilatkoztatása, s személyiségének fensége oly isteni jellegű, a milyenné az a földön csak válhatott“. És valóban, abban van a keresztyénség ereje, hogy „Jézusban az isteni szeretet testet öltött“, a mi azután átalakítólag hatott a világ, a történet s az egyes élet sajátos értékének megítélésére. E szeretetre van szüksége az emberi társadalomnak ép úgy, mint a testnek a vérre s a világosságra a szemnek. A keresztyénség világtörténeti kifejezése a szeretetnek.

A bölcselek közül hirdetői e moralismusnak Platon, a stoikusok, Verulami Bacon, Cherbury, Grotius, Locke, Leibniz („világharmonia“), Hutcheson, Butler, Hume, Kant és Herbart.

E szeretet központi ideája a mű II-ik, vagy rendszeres részének is, a melynek első szakaszában „az erkölcsi eszmék tanával“, s másodikban „az eszmék ismertetésével“ foglalkozik közelebbről.

„Az erkölcsi eszmék tanáról“ szóló részben, vagyis etikájja rendszeres része I. szakaszában egyenként „az érték-ítéletet, mint etikai alapot“, „a közösség erkölcsi jelentőségét“, „a társadalom fogalmát ésethikai értelmét“ s „az erkölcsi eszmék fokozatos sorozatát“ ismerteti a szerző.

„Az erkölcsi érték-ítélet“-ről szóló fejtegetéseiben *Krüger*, *Reischle* és *Hartenstein* nyomán halad a szerző. Az érték-ítélet lényegesen különbözik az értelmi vagy logikai ítélettől, a mennyiben az mindig valami kedélyi érzülettel van egybekötve, míg a logikai ítélet hidegen hagy bennünket. Hármass stádiuma: 1. tiszta képzet a megítélendő tárgyról; 2. a kedélyi érzet előnyomulása s 3. döntés az érték vagy értéktelenség fölött. A logikai ítéletek bebizonyíthatók, az érték-ítéletek nem. Lényegileg különböznek, utóbbiak a kellemes és hasznostól, de közeli viszonyba lépnek a széppel (a görög „kalokagathia“). A morális érték-ítéletek absolut becsű, közvetlen bizonyosságú, változhatatlan és szükségképeni alapjai az erkölcsiiségnek s esalhatatlan megnyilatkozásai a mi lelkiismeretünknek. Rajtuk épül föl „az absolut ethika“ a maga elemi vagy törzs ítéleteivel. Ezért mondhatta Kant

is, hogy a csillagos ég mellett mi felettünk az erkölcsi törvény, illetve a lelkiismeret, mi bennünk feltétlen csodálatra és tiszteletre ragadja az embert. Az a maradandó jellegű moralitásnak útja az emberiségben a külső legalitással szemben a melynek főbb stádiumai: az együtt-érzés pszichológiája, az erkölcsi értékelés, az imperativus jellegű erkölcsi normál s végül ezeknek átvétele az érzületbe és átültetése a társas közösségi életbe.

„A közösségi élet“ közelebről eredete és forrása az erkölcsinek, mivel az erénynek minden szerzetesi askesist mellőzve „az élet zajában“ kell megnyilatkoznia, s ott életet kell keltenie. Van tehát társas ideál is az individualis ideál mellett. E társas közösség főbb formái a család, a község, az egyház és az állam; legfőbb foka a keresztyénség által meghonosított „civilisált“ vagy „emberiségi társadalom.“ Modern fogalmát az észjog fejlesztette ki. Az ethikai értelemben vett közösség vagy társadalom magában foglalja a jog, a jólét, a kultúra s a benső szabadság eszméjét, és pedig az egyes ember és a társadalom folytonos ethikai áthatásában, a melynek egyenkénti részletezésével azután szerző műve rendszeres részének II. szakasza foglalkozik.

A mi a jogrendszer eszméjét illeti, úgy a jog egyik alapköve az erkölcsi életrendnek. Az vezetési szerzőt az ethika és a politika egymáshoz való viszonyának s a megtorlás elvének közelebbi meghatározására. Az ethikának semmi köze a politikához. A politika hatalomra való törekvéssel, az ethika az egoismus legyőzésével azonos. Félig ethikusok, félig politikusok vagyunk. Példa rá a kettős természetű Luther és Bismarck. Az államnak fentartása és létfeltétele az a magasabb erkölcsi cél, a melynek a politikus fel kell hogy áldozza a maga privátmorálját. Így hát a politika és a morál „2 lélektéoriája“ kétségtelen tény, a melynek céljai *Paulsen* szerint is „echizálják az eszközöket“, a mi azonban nem zárja ki az ethikai elveknek folytonos és fokozatos bevitelét a kultúra s a gazdasági élet belső politikájába. Szerző i. v. fejtegetései rendkívül érdekesek és tanulságosak.

A jogrendszer és jogeszmé kérdése továbbá a „suum cuique“ elvére s a megtorlás eszméjére vezet, a hol a szerző az elégtétel, a bosszú, a büntetés, a büntetési nemek s a fiatakori gonosztevőkkel való kérdéssel foglalkozik behatóbban.

A második erkölcsi eszme a közigazgatás vagy az általános jólét eszméje. A jogrendszer csak legalitásra vezet, pedig a kultúra haladásának s az emberek együttélésének és együttműködésének a moralitás a célja. A szolgáló szeretet érzülete és cselekvősege hassa át az egész embert felebarátjával szemben: im ez a jellegzetes különbség a zsidó és a keresztyén morál között. Az emberekhez való jóakarattal magva és jellege Jézus ideális erkölcsi tanának, a ennyiben itt a szeretet fölötte vagyon a jognak s az együttérzés a hatalomnak. E fejtegetések után a gazdasági kérdésre tér át a szerző, s ismerteti a socialis kérdés

kifejlődése történetét részletesen Angliában és Németországban s alapelveiben bemutatja a Stöcker-féle keresztyén s az állami socialismust. *Schmoller*, *Höcker* és *Wagner* itt az ő mesterei. E szakasz elárúlja, hogy szerzőnknek, a paedagogusnak a sociális kérdés történetében és irodalmában is igen nagy a jártassága.

A harmadik erkölcsi eszme az erkölcsi haladás kulturális rendszere. A kulturrendszer a szellemi kincseknek növelését és terjesztését célozza a vallás, az erkölcsiség, a tudomány és művészet terén, a miből viszont következik, hogy az államnak gazdasági politikája mellett egyúttal szervező és vezető kulturpolitikája is van. Itt tárgyalja aztán behatóan a szerző paedagógiai-didaktikai alapján az általános s a szakműveltség egymáshoz való viszonyát, a kulturpolitikát és a nőkérdést. A pesszimizmussal szemben úgy találja, hogy történetileg véve a kultúrélet úgy intellectuális, mint morális tekintetben a további haladásra és fejlődésre képes és hívatott.

Az utolsó erkölcsi eszme a benső szabadság eszméje, vagyis a szerző által ú. n. „beseelte Gesellschaft“, a melyben az egyéni jólétnek az erkölcsi összjóléttel való megegyezése a megvalósítandó ideál. A benső szabadság az akarat s az erkölcsi belátás harmóniája, mely bensőnek mondható a szabadságnak polgári vagy politikai alakjával szemben. E benső szabadság, a keresztyénség gyakorlati-sociális moralitása, a szellem műve és korántsem a természeti erők produktuma. Morálisnak is mondható a pszichológiaival szemben. Gyökerezik az az ember szellemi, erkölcsi személyiségében, vagyis abban, hogy az ember Kant szerint „nem csupán érzéki, hanem egyúttal és főleg intelligibilis lény“. E ponton tárgyalja a szerző a vallásos hitnek a morálhoz való viszonyát. A morál az erkölcsi világrendben való hitet feltételezi, vagyis azt a meggyőződést, hogy „der letzte Weltgrund geistlich-sittlicher Art ist.“ Ennyiben a morál hatalmas támasza a vallás s kölcsönösen egymásra vannak utalva. Egységük legklasszikusabb kifejezése Jézus hegyi beszéde, mely „egy egységes személyiség magasztára emeli az embert, örömmérvé teszi az erkölcsi törvény iránti engedelmisséget, istentiszteletté avatja felebaráti szeretetét, és soha ki nem apadható erőforrást nyit az erkölcsinek teljesítésére“. A vallást és moralitást egyesítő benső szabadság lelke az erkölcsiségnek, egysége és önállósága az akaratnak s forrása minden emberszeretetnek. Ez más szóval kifejezve annyit tesz, hogy az emberi személyiség ideálja a legfőbb és legszebb életfeladat. De nemcsak a személyiség, hanem a társadalom legfőbb fejlődési foka is az akarat s a belátás közötti harmonia, mely társadalom nem más, mint az ethikai személyiségek országa, a krisztusi „egy akol, egy pásztor“, az erkölcsi fejlődés záróköve.

Záró fejtegetéseiben összefoglalja az eredményt. Az ethika fejlesztí a jóhoz való akaratot, s felhív a jónak, mint erkölcsinek, szép-

nek és tökéletesnek követésére. Ilyen etikán épül föl az egyéni és az állami pädagogika. Ez az ethika reális alapon áll és ideális czélokat követ. A nagy alapvető erkölcsi alapelveket állítja föl akarásunkra és cselekvőségünkre, a mint azok a mi lelkiismeretünknek elutasíthatatlan következménye. Ilyen etikára s nem holmi erkölcsi codexre van szüksége a mi népeletünknek most és mindenkoron.

Örömmel és lelki gyönyörűséggel foglalkoztunk Rein ethikájával, a melynek élénk és meggyőző fejtegetéseiből sokat tanultunk. Egy pár nagynémet túlzásaitól (p. o. a 37. és 83. l.) eltekintve a mű megérdemelné, hogy nyelvünkre átültessük.

Dr. Szlávik Mátyás.

Shakespeare Hamletje.

(Irtta: *Alexander Bernát*; kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, Franklin, 1902. Ára 6 K. 584 l.)

Kétségtelen, hogy Hamlet Shakespeare legrejtelmesebb alkotása, sőt Sylockon kívül az egyedüli rejtelmes. Homályosságát, sokértelműségét eléggé mutatja az a gazdag Hamlet-irodalom, melyben a különböző, sőt rendkívül bizarr magyarázatoknak valóságos útvesztőjén imbolyog az érdeklődő. Így van ez külföldön. Nálunk aránylag keveset szóltak a Hamlet-kérdéshez, azok is igazán csak érintve a lényegét: milyennek kell hát felfognunk Hamletet, mi a tragikum?

Alexander testes kötetben mondja el a maga magyarázatát.

Bevezetésül s műve igazolásául megfelel arra nézve, hogy van-e *ilyen* műre szükség. A rossz magyarázatok nem teszik a magyarázatot általában feleslegessé. És mi jobb? Találomra, módszer, rendszer nélkül gondolkodni vagy az iskolázott kritika útján járni, mely ismeri a zátonyokat s óvatosan kerüli? Nem olyan egyszerű a kérdés, a milyennek látszik, de az is igaz, hogy a magyarázatok ellenségei a legkezdetlegesebb magyarázatok rabjai. Sem tájékozatlanság, sem az iskolázott kritika el nem fogadható az igazság keresésében és megállapításában biztos módszernek.

Ezért az Alexander könyvének sem hiszek föltétlenül, ő maga sem várja, hogy most már minden eddigi felfogást ellökve, az övéhez csatlakozzunk. De igenis követésre méltó az a módszer, az az eljárás, a melylyel Alexander tárgyát kezeli, fejtegeti. S ebben látom könyvének igazi értékét, hasznát. Mert igazán jeles példát nyújt, hogyan kell az ilyen fajta kérdésekhez hozzányúlni.

Mi is a módszere?

Az I. fejezetben tájékozást ad a Hamlet-kérdésről. Hamlet, tetetett örültsége, késlekedő bosszúja, Ofeliához való viszonya s egész eljárása rejtelmes, homályos s ellentétekben bővelkedő. Innen származnak a különböző magyarázatok.

A II. fejezetben megismertet a Hamlet-irodalommal s tájékoztat a mű megértésének történeti folyamatáról. Legelterjedtebb felfogás a